

Naziv jezika u školskim knjigama i dokumentima od 1945. do 1991.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.27](https://doi.org/10.17234/9789533793467.27)

IGOR MARKO GLIGORIĆ
I IVA NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ

O imenovanju jezika u nazivu školskoga predmeta koji je bio ekvivalent današnjemu predmetu *Hrvatski jezik* od 1945. do 1991. može se zaključivati i na temelju didaktičkih izdanja toga razdoblja. Do podataka koji se ovdje iznose došlo se uvidom u arhivsku građu *Hrvatskoga školskoga muzeja*. Lapidarnim prikazom školskih izdanja te zaključcima koji se donose ponajprije se želi tek uvodno progovoriti o nekim osobitostima u mijenama naziva jezika koji se poučava u školama. O njemu se može govoriti uzimajući u obzir početnice i/ili bukvar (pri čemu se pod *bukvarima* uglavnom razumijevaju početnice za ovladavanje ćirilicom), čitanke, udžbenike s vježbenicama u kojima se razlažu, odnosno uvježbavaju gramatički i pravopisni sadržaji, metodičke priručnike za nastavnike, zadatke za provjeru znanja te posebna gramatička i/ili pravopisna izdanja u kojima su predstavljeni sadržaji propisani u određenome obrazovnome razdoblju. U kontekstu naziva jezika poseban su izvor tzv. školska izvješća.

POČETNICE I/ILI BUKVARI

Iz dostupnih podataka može se zaključiti da početnice i bukvari, obrazovni materijali namijenjeni latiničnom i ćirilichnom opismenjivanju, katkada odvojeno za svako pismo, ali u načelu u okviru jednoga priručnika, ne navode eksplicitno o kojemu je jeziku riječ. Zanimljivo je da se u *Istarskoj početnici za narod* (1945), jednoj od prvih samo latiničnih početnica promatranoga razdoblja, uz vježbe opismenjivanja nalaze i tekstovi jugoslavenske i hrvatske himne, kraći književni tekstovi te primjerice *Odluke 3. zasjedanja ZAVNOH-a*, što nedvojbeno upućuje na širu funkciju *Početnice* od poučavanja osnovama pismenosti. To obilježje odnosi se u većoj ili manjoj mjeri i na druge početnice, od kojih se mogu spomenuti *Početnica i čitanka za I. razred osnovne škole* (Tošić i dr. 1946), *Bukvar i čitanka za I. razred osnovne škole* (Prodanović i dr. 1946), *Početnica za nepismene* (Munko, Prodanović i Vitez 1946) i *Bukvar za nepismene* (Prodanović, Vitez i Munko 1946). Navedeni naslovi potvrđuju postojanje odvojenih



♥ I. Frol, *Naš jezik. Gramatika i pravopis za III. razred osnovne škole*, Zagreb, 1947.



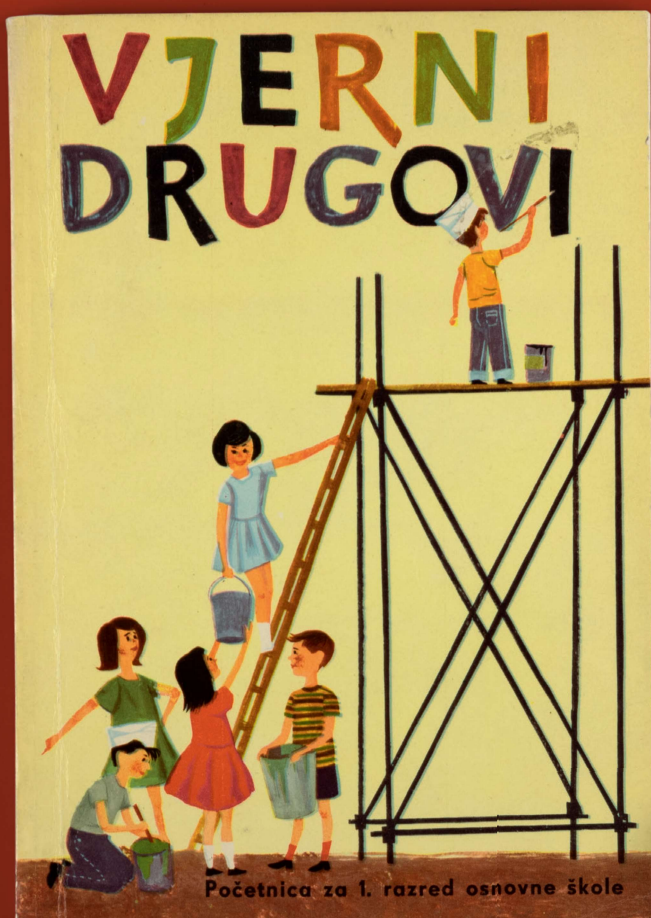
♥ I. Frol, G. Vitez, *Naš jezik. Gramatika i pravopis za IV. razred osnovne škole II*, Zagreb, 1947.

priručnika za ovladavanje latinicom i ćirilicom. Usto treba napomenuti da početnice i bukvari, npr. izdanja za nepismene iz 1946, katkada sadrže i brojna pravopisna pravila, napomene o uporabi rečeničnih i pravopisnih znakova, o zapisivanju matematičkih radnja i dr. U šezdesetim se godinama i kasnije pojavljuju početnice s dvočlanim naslovima bez istaknuta naziva jezika: *Čitam i pišem: početnica za 1. razred osnovne škole* (Kolarević i Mihaljević 1964), *Vjerni drugovi: početnica za 1. razred osnovne škole* (Cvitan i Vajnaht 1968; isti su autori sastavili i bukvar) i dr.

ČITANKE

Ni u čitankama se u načelu ne ističe naziv jezika. Prve su čitanke otisnute 1945, npr. *Zrno znanja: čitančica za učenike osnovnih škola* (Tošić i dr. 1945) ili *Čitanka za niže razrede gimnazija* (Zaninović 1945). Već i u tim čitankama naizmjenično stoje latinični i ćirilični tekstovi, što je obilježje svih takvih obrazovnih materijala od 1945.

do 1991. Kako je razvidno iz prvih izdanja čitanki toga razdoblja, one mogu imati jednočlane naslove, u kojima se navodi i kojoj je razini obrazovanja namijenjena čitanka (Zaninović 1945), ili višečlane (Tošić i dr. 1945). Katkada su tekstovi koji se objavljuju u čitankama otišnuti zajedno sa sadržajima koji se tiču početnoga opismenjivanja. Tako je već u *Početnici i čitanci I*. Tošića i dr. (1946). U pedesetim se godinama pojavljuje niz izdanja *Čitanka s poukama o jeziku* za različite razrede osnovne škole. Takav pristup svjedoči i o prilično suvremenu konceptu integriranja književnih i jezičnih sadržaja u jedno udžbeničko izdanje. Posebna su izdanja, također od pedesetih godina, i čitanke svjetske (katkada u naslovu *strane*) i jugoslavenske književnosti (koja se katkada naziva *našom*). Iznimka su od nenavođenja naziva jezika u izdanjima čitanki npr. *Hrvatska čitanka za narodne škole s hrvatskim nastavnim jezikom i za škole s mađarskim nastavnim jezikom* (1947), *Saznanje i znanje: početnica i čitanka iz hrvatskog ili srpskog jezika za osnovno obrazovanje odraslih*



V. Cvitan, E. Vajnaht, Vjermi drugovi. Početnica za 1. razred osnovne škole, Zagreb, (latinično i ćirilčno izdanje).



(Kosak 1976), *Čitanka s gramatikom za hrvatski ili srpski jezik za osnovno obrazovanje odraslih* (Asić i Klobučar 1977). Od osamdesetih se godina u čitankama uključuju i nastavni sadržaji iz scenske umjetnosti, npr. *Književnost i scenska umjetnost: čitanka s pregledom književnosti* (Rosandić i Šicel 1981), *Književnost, scenska i filmska umjetnost: čitanka s pregledom književnosti* (Rosandić, Šicel i Kajić 1989e).

GRAMATIČKI I PRAVOPISNI UDŽBENICI

Nešto gramatičkih i pravopisnih sadržaja, kako je već spomenuto, navodilo se u početnicama i/ili bukvarima (npr. Munko, Prodanović i Vitez 1946). O nazivu jezika u predmetnome razdoblju, što je i logično, najviše se saznaje iz obrazovnih izdanja koja obrađuju jezične nastavne sadržaje. Tako se među prvim udžbenicima pojavljuje *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika (gramatika, pravopis, vještina pisanja i govora): udžbenik za niže stručne škole i tečajeve* (Ursić 1947). Četrdesetih i pedesetih godina izlazi *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (npr. Frol i Brabec 1958a, 1958b), namijenjena različitim razredima osnovne škole i gimnazije, što se naznačuje u naslovu. Jezik koji se poučava već se u četrdesetim godinama (1948) u udžbenicima naziva i *našim*, npr. *Naš jezik: gramatika i pravopis* (s naznakom razreda) (npr. Frol i Brabec 1948, Frol i Cvitan 1948, Frol i Vitez 1948). Pritom je zanimljivo da vježbenica iz 1962. ima naslov *Naš jezik: vježbenica hrvatskog ili srpskog jezika za VI. razred osnovne škole* (Brabec 1962). Naziv *naš jezik* preuzimaju od šezdesetih i drugi autori u vježbenicama (npr. Težak i Brigljević 1960). Niz vježbenica različitih autora (Brabec i Težak; Težak i Brigljević) koje prate udžbenik *Naš jezik* u nastavku naslova 1964. imenuje jezik kao *hrvatskosrpski*, od 1971. jezik je *hrvatsko-srpski*, a od 1975. *hrvatski ili srpski*. Iz te je perspektive zanimljivo da S. Blažetin 1986. objavljuje udžbenik *Naš jezik: za 3. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik*. J. Silić i D. Rosandić 1974. objavljuju *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika*. Uz taj su udžbenik objavljeni priručnik za nastavnike i radna bilježnica. Zanimljivo je da je na početnim stranicama navedena napomena o integriranju književnih i jezičnih sadržaja. Isti autori 1979. objavljuju udžbenik *Osnove morfologije i morfolistike hrvatskoga književnog jezika*, uz koji dolaze priručnik i radna bilježnica. Udžbenik *Jezik i izražavanje* pojavljuje se sredinom osamdesetih i u nastavku naslova sadrži naziv jezika *hrvatski ili srpski*. Godine 1991. objavljen je kao *Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik hrvatskoga jezika s naznakom razreda kojem je namijenjen* (Težak i Brigljević; Težak i Diklić). Uz taj udžbenik dolazi i radna bilježnica.

Upozorio sam kolegu iz Beograda na nerazmjeran odnos hrvatskih i srpskih pisaca u nekim čitankama. On je reagirao ovako: "Pa to je u redu. Takav i jest omjer između naših i vaših značajnih pisaca. Koga imate osim Šenoe, Mažuranića, Kranjčevića i Matoša?" Naravno, u toku razgovora pokazalo se da on ne pozna ni Đalskoga, ni Leskovara, ni Nehajeva, ni čitav niz naših istaknutih književnika. Možda ti ljudi osobno i nisu krivi za svoje neznanje, ali oni onda dolaze u naše škole i predaju našoj djeci u skladu s takvim svojim nepoznavanjem hrvatske književnosti ili povijesti.

—
S. Težak, Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.

PRIRUČNICI ZA NASTAVNIKE

Jezik se različito imenuje i u priručnicima za nastavnike, jezičnim i metodičkim. Tako se naziv *materinski* spominje u *Govornim i pismenim vježbama u nastavi materinskog jezika u višim razredima osmogodišnje škole i nižim razredima gimnazije* (Poljanec 1951). Uz taj priručnik mogu se izdvojiti i *Naš put: priručnik za nastavu hrvatsko-srpskog jezika u 1. razredu osnovne škole* (1971), *Hrvatski ili srpski jezik u školi* (1973), *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskoga ili srpskog jezika u srednjoj školi* (1973) te *Govorne vježbe u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika* (1974). Naziv *hrvatski književni jezik* pojavljuje se u priručnicima za nastavnike *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika* (1974c) i *Osnove morfologije i morfolistike hrvatskoga književnog jezika* (1979b) J. Silića i D. Rosandića. To ne znači da taj naziv od sedamdesetih godina postaje

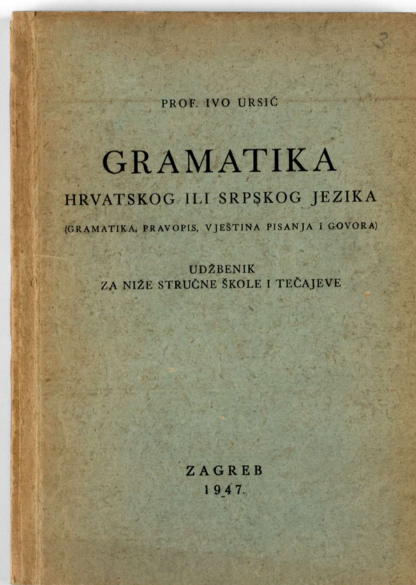
[D]ošao sam na ovaj razgovor o programu jer sam na njega pozvan. Možda bi bilo prirodno da sam skupa s drugim sveučilišnim nastavnicima književnosti bio pozvan i onda kada se program sastavljao. Poznato je da su nastavnici na fakultetu ujedno i znanstveni radnici, književni historičari, pa bi bilo prirodno da program sastavljaju oni, a ne da o njemu naknadno razgovaraju. Očito je, naime, da oni koji sastavljaju programe ni u kom pogledu nemaju uvjeta da to rade, da za to nisu pozvani.

—
R. Bogišić, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije*. Rasprava, 1971.

dominantan jer se npr. 1982. objavljuje *Priručnik za nastavnika: uz početnicu (bukvar) i čitanku za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika* Dobro jutro u 1. razredu osnovne škole (Vajnaht i Bendelja 1982). Od šezdesetih godina objavljuju se *Kontrolni zadaci* (s naznakom razreda kojem su namijenjeni), izdavački niz koji potpisuju različiti autori. Tako su primjerice objavljeni *Kontrolni zadaci iz hrvatskosrpskog jezika* (Težak 1967, u ranijim izdanjima Težak i Stanić 1964).

ŠKOLSKA IZVJEŠĆA

U kontekstu naziva jezika u školskome sustavu posebno su zanimljiv izvor školska izvješća. U *Izvještaju Hrvatske gimnazije u Pazinu* za školske godine 1947/1948. i 1948/1949. navode se među ostalima profesori Tugomil Ujčić i Georgije Jakšić. Zanimljivo je da se Ujčiću pod rubrikom *struka* uz ostalo navodi i *srp. hrv. jezik*, a Jakšiću *hrv. jezik*, pri čemu on i predaje predmet *Hrvatski jezik*. U istome *Izvještaju* donosi se i popis školskih zadataka predmeta *Hrvatski ili srpski jezik*. Školska izvješća navode i popise učenika koji polažu po pravne ispite pojedinih predmeta. Tako se na tim popisima



✎ I. Ursić, *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika (gramatika, pravopis, vještina pisanja i govora), udžbenik za niže stručne škole i tečajeve*, Zagreb, 1947.

predmet imenuje kao *Hrvatski jezik*. Predmet se navodi kao *Srpski ili hrvatski jezik* u dvama izvješćima *Saveznoga zavoda za statistiku* iz 1954. u kojima se navode podaci za osmogođišnje škole i gimnazije te za škole za obrazovanje nastavnika i vjerske škole.

ZAKLJUČNO

Iz prethodnih podataka razvidno je da se jezik određuje različito, čak i kod istih autora, i to kao (i) *naš jezik*, (ii) *hrvatski jezik*, (iii) *hrvatski književni jezik*, (iv) *hrvatski ili srpski*, (v) *srpski ili hrvatski*, (vi) *hrvatskosrpski*, (vii) *hrvatsko-srpski*. Neosporno je da su promjene naziva jezika posljedica jezične politike predmetnoga razdoblja, ali ih je zanimljivo razmotriti i neovisno o tome. Nazivi (iv) i (v) upućuju na to da je riječ o jednome jeziku koji se može zvati na dva načina (ali jedan je naziv uvijek na prvome mjestu). Naziv (vi) *hrvatskosrpski*, dominantan šezdesetih godina u SR Hrvatskoj, s inačicom *srpskohrvatski* u SR Srbiji, na razini tvorbe odgovara tzv. subordiniranoj složenici, pa može pretpostavljati podređenost hrvatske sastavnice, dok (vii) pretpostavlja njihovu ravnopravnost — riječ je o koordiniranoj složenici — iako se hrvatska sastavnica navodi prva. Nazivom (i) zapravo se izbjegava imenovanje jezika (iako se u nekim udžbeničkim izdanjima jezik imenuje u drugome dijelu naslova) te se uvjetno može iščitati najmanje dvoje: jezik je jedan — *naš* — ili je prednost termina (i) u tome što svatko može nazvati jezik kako želi. Nazivi (ii) i (iii) nedvojbeno prepoznaju (i) priznaju jezik kao hrvatski, pri čemu mu se u (iii) dodaje i odrednica *književni*.